

У. В. Жорнокуй, К. О. Власенко,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ БІНАРНОЇ ОПОЗИЦІЇ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ» У ПОВІСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА»

Статтю присвячено дослідженню бінарної опозиції «свій» – «чужий», яка реалізується у повісті «В неділю рано зілля копала» в амбівалентних опозиційних парах. З'ясовано особливості використання опозиції «свій» – «чужий» та її вплив на відтворення подій та характеристик головних героїв повісті.

Ключові слова: інтерпретація, семантика, опозиція, модель, свій, чужий, символ, сакральний.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ БИНАРНОЙ ОПОЗИЦИИ «СВОЙ» – «ЧУЖОЙ» В ПОВЕСТИ О. КОБИЛЯНСКОЙ «В ВОСКРЕСЕНЬЕ РАНО ЗЕЛЬЕ КОПАЛА»

Статья посвящена исследованию бинарной оппозиции «свой» – «чужой», которая реализуется в повести «В воскресенье рано зелье копала» в амбивалентных оппозиционных парах. Выявлены особенности использования оппозиции «свой» – «чужой» и ее влияние на воспроизводство событий и характеристик главных героев повести.

Ключевые слова: интерпретация, семантика, оппозиция, модель, свой, чужой, символ, сакральний.

THE INTERPRETATION OF THE BINARY OPPOSITION OF «FRIEND/FOE» IN THE TALE «ON SUNDAY MORNING SHE WAS DIGGING UP THE HERBS» BY OLGA KOBLYANSKA

This article deals with the ground research of the binary opposition «friend/foe» in the story «On Sunday morning she was digging up the herbs» by Olga Koblyanska. The opposition «friend/foe» is one of the oldest spatial models in the world. The antithesis «friend/foe» is carried out in the 3 main dimensions in the mentioned above literary work, namely social, ethnic (which functions in the variant «orthodox-heterodox») and mythological (where the concept «friend» is an example of human space, while the «foe» is inhuman one). The oppositional pair «friend/foe» is closely connected with the ambivalent oppositional pairs, such as: orthodox-heterodox, guest-host, life-death, home-wood, up-down, sacral-profane, human-inhuman, sin-punishment (retribution, penalty), fortune-misfortune. The breaking of established world into «friend-foe» (served as a amulet against mutual penetration) brings chaos into the fixed world order. In each particular situation one of the oppositional components appears to be a representation of some positive source, while the other one outlines some negative semantics.

It was found out that the peculiarities of using the opposition «friend/foe» directly influence the reproduction of events and the characters of the analysed story protagonists. Special attention was also payed to the problem of harmony in the universe in general and in the family in particular.

Key words: interpretation, semantics, opposition, model, «friend», «foe», sacral, symbol.

Принцип бінарного протиставлення пронизує всі рівні буття людини. Бінарні опозиції завжди були під пильною увагою дослідників-фольклористів. Зокрема, детально такі опозиції були розроблені В. Ивановим та В. Топоровим. В основі структури простору є бінарна опозиція свій – чужий, яка постає чи не найдавнішою просторовою моделлю світу. Опозиційна пара свій-чужий реалізується на різних рівнях та виступає у тісному зв'язку з амбівалентними опозиційними парами: добрий-злий, верхній-нижній, сакральний-профанный тощо.

Прикметною особливістю повісті «В неділю рано зілля копала» О. Кобилянської є присутність бінарних опозицій: свій – чужий, православні – іновірці, гість – господар, життя – смерть, дім – ліс, верх – низ, сакральне – профанне, людський – нелюдський, гріх – покарання, доля – недоля.

Головна опозиція міфологічної моделі архаїчного світу – свій-чужий стає засадничим стрижнем повісті «В неділю рано зілля копала» Ольги Кобилянської. Подолання забороненої межі як ознаки гармонійного існування, змішування свого і чужого світів у повісті «В неділю рано зілля копала» є здійсненням первісного прокляття, яке впало на циган за вчинений гріх перед Богом – відмова у відпочинку Марії з новонародженим Ісусом під час їхньої втечі від переслідувань Ірода. Затаврування циганського роду на вічні поневіряння в пошуку нового пристановища визначає долю всіх майбутніх поколінь циган.

Опозиція свій – чужий у повісті втілюється за допомогою приналежності героїв до різних соціальних груп. Зокрема, це бінарна опозиція гуцул – циган. Здебільшого в українському фольклорі відображається ставлення до цигана як до легковірної, брехливої та непорядної людини. В повісті «В неділю рано зілля копала» цигани наділені такими ж ознаками: «... мали в різних місцях гір свої тайні криївки і сховки, звідки нападали ночами на подорожніх...» [3, с. 168]. Такі відносини зумовлюють опозицію «вони – нелюди, ми – люди». Як зазначає О. Ивановська, «войовничий етноцентризм наділяє іноземців та іновірів потойбічними та тваринними рисами» [2, с. 61]. Межу між власним соціумом і чужим гуцули у повісті проводять через надання циганам нелюдських потворних рис, що викликають спротив, та ознаку чорного кольору як потойбічного, кольору зла: «Прибуло п'ять возів, прикритих закуреним лахміттям, будою, з яких визирали відстрашаюче чорні, пелехаті голови старих і молодих циганок та дітей» [3, с. 169].

Опозицію гуцул – циган можна розширити до моделі «православні – іновірці». Суб'єктність такої моделі визначається як акцентуація вишості власної нації та релігії і культивування меншовартісного світогляду іновірів. Захист своєї віри виявився надзвичайно продуктивним чинником соціальної суб'єктності [2, с. 58–59]. Бог карає циган за їхній гріх, тому й не чує їхніх молитов. Мавра хоче помолитись, але її руки не звикли хреститись, «уста не зворушуються до молитви. Та хоч і молилася, то її людям бог неприхильний. Не любить їх» [3, с. 214]. Через занедбання Богом цигани звертаються з молитвами до місяця, ночі, що є символічно протиставленими до Бога, світла: «І лиш ніччю оживають, до ночі їх тягне, бога занедбують, хіба звертаються вони до місяця з своїми просьбами» [3, с. 214].

Важка доля у тих, хто знаходиться в ролі посередника між своїм і чужим простором. Цигани за зраду їхнього старшини Раду проганяють Мавру: «–Нехай іде, нехай іде! – піднялося гомоном між циганами. – Сорому нам наробила» [3, с. 173]. Мавра опиняється в лісі, покинута своїми й так і не прийнята чужими. «Тут, вдолах, в Іванихи Дубихи, де до млина навідується різні люди, вона немає супокою. Та і глузували вони собі з неї, глузували!» [3, с. 194]. Та й Іваниха не могла тримати в хаті «пройдисвіта», як називали Мавру люди, бо та займалась ворожбитством і «таким іншим богопротивним ділом» [3, с. 195]. Тому й змушена покинути Іванихи Дубиху та поселитись в лісі, де колись її залишив батько.

Авторка вдається до накладання семантики біблійних мотивів на реалістичний контекст свого часу. Бінарна опозиція гріха – покарання втілюється у повісті «В неділю рано зілля копала» з усією очевидністю. Провина та покарання у повісті реалізуються на основі апокрифічної легенди, пов'язаної з родом циган, які за текстом твору «не прийняли на відпочинок

Марії, що втікала з божим дитятком і Йосифом» [3, с. 168]. Через це цигани змушені постійно поневіряти світами, шукаючи притулку та спокою.

За християнськими віруваннями, людина народжується від гріха і вже є грішною, тобто гріх тяжіє над циганом з моменту його появи на світ. У свою чергу діти караються за гріхи своїх батьків. За свої гріхи людина має бути покарана. Про це й говорить Андронаті: «Я знаю, що Мавра винувата, що велить чинити наш звичай за зраду жінки, та що як не укараємо ми її самі, її гріх чи може й не гірше укарає її сам. Укарає хоч зараз, а хоч у двадцять років або й пізніше, а укарати мусить» [3, с. 171].

Гріх Маври має два рівні: спочатку Мавра зрадила свого чоловіка Раду, честь якого спаллюжила появою білого сина. На другому рівні гріховність Маври увиразнюється, адже її дитина – ще й свідчення гріховного зв'язку з іншим світом, ворожим циганському: «Задивилась на панське лице, нециганські очі, панську ношу, а Господь за те і покарав. Держись свого, каже, і карає. Будь воно зле, будь добре, а на гріх не вийде» [3, с. 275].

Переступивши встановлений поділ світу на «свій» і «чужий», що слугував оберегом від взаємного проникнення, Мавра привносить хаос у заданий світопорядок, що спадає неминучою карою на кожного, хто так чи інакше пов'язаний із нею своєю долею [5, с. 57]. Першим, хто успадковує кару за гріх, є син циганки – Гриць. Неспроможний вибрати одну із двох дівчат, Гриць, як наслідок гріха, караючись сам, приносить нещастя й Тетяні та Настці. Зрада, яка лежала в основі почуття кохання Маври до румунського боярина і яка стала основою страждання циганки призвела до втрати родини, приреченості на самотність та чужість серед людей. Все це повернулось до Маври подвійним покаранням – смерті двох її дітей (Тетяні та Гриця).

Мавра двічі переживає втрату сина. Першого разу, коли батько потай забирає сина і підкидає чужим людям. Вдруге, мати втрачає сина саме тоді, коли він помирає від злілля: «Гріх, гріх, гріх! – ридало її [Маври]серце. – Який страшний, великий, який без кінця. Гріх винуватий всьому, він один!..» [3, с. 335].

Однією із опозицій, яка присутня у повісті «В неділю рано зілля копала» є опозиція гість – господар. В якості гостей жителів гуцульського села у повісті можна вважати Андронаті та Мавру. Гість – в народній традиції особа, що з'єднує сфери «свого» та «чужого», об'єкт сакралізації і пошанування, представник «іншого» світу.

Прихильне ставлення до гостя, його зустріч та пригостання, обдарування можна розглядати як один із способів забезпечення собі благополуччя. «Таке твердження базується на розкритті символіки гостя як заступника чи послання Бога, а іноді і самого Бога, що наділяє долею та благом» [2, с. 131]. І Дончуки, і Настка радо зустрічають старого Андронаті. «Заходив – як по що. Часом з ложками на продаж, іноді впрост по милостиню, іноді впрошувався на сам відпочинок, а все поступав» [3, с. 262].

У всіх випадках гість сприймається як носій долі, особа, яка може вплинути на всі сфери людського життя. Гість приносить в дім добру волю, яка виражається в висловлених ним побажаннях, формулах подяки, привітаннях. Господар, в свою чергу, прагне якнайкраще прийняти гостя, сподіваючись шляхом символічного договору з вищими силами, представником якого є гість, забезпечити своє майбутнє [6, с. 532]. Настка радо зустрічає старого Андронаті. «Вона любила подавати йому милостиню, бо він дякував так щиро і красномовно, так знав до душі промовити, що іноді не наслухався б його слів» [3, с. 291]. Настка просить старого допомогти відвернути Тетяну від Гриця. За її доброту та щедрість Андронаті виконує її прохання.

Відмова прийняти гостя дорівнювала невизнанню статусу іншого учасника статусно-рольової системи і, таким чином, була причиною її руйнування. У фольклорних текстах такий вчинок карався смертю [2, с. 129]. Мавра отримує своє покарання за те, що не впустила в хатину батька – проклін. Тричі проситься він у хату Маври, але та, не впізнаючи голос Андронаті та через свій страх, не пускає його.

Гість-чужинець для більшості народів був істотою сакральною, наділеною надприродною позитивною чи негативною магічно-релігійною потенцією, що було доведено ще Дж. Фрезером. Е. Вестермарк наводить мотивацію обрядових дій, що здійснювались навколо гостя: відвести погане око і «умовне прокляття», яким кожен чужинець наділений апріорі [2, с. 135].

У фольклорі існує поняття «непрощений гість». Прихід такого «непрощеного гостя», який порушує статус господаря, треба було обмежити. Така поведінка закріпилася у паремійних жанрах: «Непрощаний гість – гірше татарина», «Незваному гостю місце за дверима». Аналогічне ставлення у гуцулів до циган як непрощаних гостей. «Мешканці, хоч і непохлопиви з вдачі, затривожилися чимало тими чорними непрощеними гістьми» [3, с. 168]. Для того щоб запобігти вторгненню таких гостей, гуцули не відмовляють у житлі циганам (що вважалося гріхом), а скорочують їхній термін перебування: «З'являючись, сим разом отут, в оцім селі під горою Чабаницею, просили про дозвіл задержатися з тиждень. Сього їм відмовлено, скорочуючи побут наполовину» [3, с. 169].

Амбівалентною до опозиції свій – чужий є бінарна опозиція дім – ліс. Дім у народному світогляді – замкнутий, захищений простір, центр «свого», освоєного, культурного простору. Протиставляється йому зона, що становить прикордонну смугу між своїм та чужим світом і єдиним шляхом до потойбіччя. До проміжних, прикордонних континуумів, що лежать між сакральною і профанною зоною, відносять насамперед ліс [4, с. 165]. Ліс як прикордонний простір є дієвим, тобто саме він визначає сюжетні дії. В лісі відбувається знайомство Гриця і Тетяни, тут проходять майже всі їхні зустрічі. В лісі Гриць зустрічається з своєю матір'ю Маврою, а Тетяна дізнається від Андронаті про зраду Гриця. Ліс є простором ініціативним, тому можна припускати, що тут відбувається ініціація Гриця.

Верх – низ – одна із основних семантичних опозицій в картині світу. Верх наділений символічними ознаками – «хороший», «життєвий», а низ – «поганий», «смертельний» [6, с. 345]. Вертикальний низ був фізично доступніший для людини, а отже, був раніше освоєний і привласнений символічно. Верхній світ, як зазначає М. Новикова, все ж залишається менш деталізованим порівняно з горизонтальним простором, і єдиною універсальною його ознакою стає недосяжна віддаленість.

З огляду на протиставлення верху і низу міфологічного забарвлення набувають усі дії, що їх можливо розглядати крізь таку вертикальну призму. Будь-які підвищення, підняття на гору наділяються семантикою сакральності. Мавра поселяється на горі в хатині-колибі. Змінюється й відношення людей до Маври, вона набуває рис сакральної особи: «Але там, знаючи її на Чабаниці в лісі, в затишку над яром, мужик стає перед ворожою інакше. Там вона пані» [3, с. 194]. Тоді як опускання вниз пов'язують із підземною сферою, вмиранням і смертю. Андронаті з внуком на руках поглядом вниз села шукає кому б підкинути немовля. Таким чином наперед визначає певною мірою його долю. «Сходячи отак вниз», Тетяна зустрічає вперше Гриця.

Опозиція доля – недоля є однією із універсальних опозицій в усній народній творчості. Ольга Кобилянська творчо інтерпретує трактування цієї опозиції у своїй повісті. За народною уявою, кожна людина має свою долю, яка визначає її вік, благополуччя. В народних піснях мати завжди є подателькою долі, від матері залежало дати чи не дати дитині красу, щастя, долю. Народ вірить, що доля буває лиха й добра. В кожного чоловіка є своя доля.

Кожній людині при народженні Бог дає по одній долі чи недолі. «Доля і Недоля дається людині, як родиться, матір'ю чи нароком. Як родиться дитина, мати опереже її хрестом тричі і каже: «Даю тобі Щастя-Долю!», а баба-повитуха чита мо-

литви. Недоля таки-знову дається матір'ю чи нароком. Бува, що мати родить дитину в якійсь горі, та як найдеться дитина, вона й каже: «Народилось, ти, небого, на мою голову. Мабуть не побачиш ти Щастя-Доли, як я не бачу» [1, с. 350]. Таким чином, доля Гриця, народженого «у лиху годину», визначається долею його матері, Маври. Гриць успадковує нещасливу долю. Але не тільки мати впливає на долю своєї дитини, а й доля Маври «порішена вже самою дитиною» [3, с. 173].

Долю можна прогнвити, тоді вона покидає людину назавжди. Цигани «знівечили долю» Маври, «порішили і з-поміж себе викинули», а «її доля гарно укладалась» [3, с. 173].

На долю дитини можуть вплинути не тільки батько й мати, а й родичі, присутні під час народження, можуть наділити долею, вплинути на майбутнє. Мавра була присутня при народженні Тетяни, а згодом «стала чи не другою матір'ю для малої Тетянки, бо з часом стала Тетянка ніби її власною дитиною» [3, с. 190]. Тому Доля Тетяни так схожа до Мавриної. «Сама власна її доля на тій дитині, котру всією душею викохала, так тяжко повторилася» [3, с. 326].

П. Іванов виділяє в понятті про долю три головні ідеї: ідею природженості, ідею присуду та випадку. У кожній людині одночасно є дві-три долі: Доля материнська – відповідає ідеї природженості, таланту; Доля батьківська – ідея випадкового щастя, фортуни; Доля Бога – ідея присуду, фатальної долі [1, с. 362].

В понятті про природжену долю поєднуються два головних напрями: один бере свій початок з ідеї про матеріальний зв'язок дитини з матір'ю, а інший виходить з християнської ідеї про Вищий промисл, який визначає долю кожної людини. Доля отримує характер невідворотності; вона суджена, від неї не втечеш [1, с. 348]. Вірили, що гарну Долю можна випросити, вимолити. Іваниха Дубиха просить Бога дати її єдиній дитині гарну Долю: «Господи, змилосярдися лиш над нею та дай добру долю!» [3, с. 202].

Люди завжди хотіли дізнатись свою долю, тому часто вдавались до ворожіння. З цим пов'язано і вірування про народження дитини у щасливу – нещасливу (лиху) годину. Вірили, що суттєвими для визначення долі новонародженої дитини були час, пора року, день тижня, календар. Андронаті переживає чи підкине дитину в щасливу годину: «Чи в добру годину поклав хлопця? Не знати. Господи Боже, дай щоб в добру... А далі... чи об'явить що долю дитини? Ніщо не відповіло на його думку» [3, с. 182].

Дізнатись про свою долю можна було й за допомогою ворожіння, до чого охоче вдавались. Мавра ворожить Грицеві, «багатьом вгадувала, проповідала долю, але от такої запутаної та пов'язуваної, як у сього хлопця, вона вже давно не бачила» [3, с. 304]. Така заплутана доля Гриця пов'язана з його подвійною вдачею. Мавра застерігає Гриця не любити двох, бо так можна розколоти свою долю.

У фольклорні традиції до віщунів долі слід зарахувати й купальський вінок. Тетяна разом із дівчатами іде до річки, щоб «розвідатися про свою будучу долю» [3, с. 278]. Майбутнє дівчини трактували по вінку, який кидали на воду: «Відтак глядять всі дівчата на веселі хвилі, куди і як несуть вони вінки. Понесуть їх далеко чи близько? До милого чи до чужого? На яким місці берега спиняться?» [3, с. 278].

Крім особистої долі П. Іванов виділяє ще один тип – родову (природжену). Доля в народній традиції розуміється ще й як душа предків, померлих батьків чи близьких родичів. Називання померлих родичів долями впливає із поглядів народу на зв'язок і залежність долі людини від її роду [1, с. 343-345]. Ольга Кобилянська використовує легенду, згідно якої предки циган не прийняли на відпочинок Марії з Божим дітям. І через те несуть вічне покарання: тиняються, мандрують по світі у злиднях. «І чи скінчиться коли оця кара Господня? Відбудуть її? Правдоподібно, доки плем'я циганське буде існувати – вона не скінчиться...» [1, с. 182]. Це прокляття переходить і на кожного члена циганської громади. Торкається воно і Маври, якій «горить земля під ногами, мусить іти в світ». «Її спокій неначе в незнану далечину полинув і тепер заєдно приманує до себе. Вона мусить змінити місце – оправдовувалась» [3, с. 191]. Приреченість на внутрішній неспокій, вічне мандрування успадковує й Гриць від своєї матері та й від усього циганського роду. «Прокидається в нім якась чудна туга в серці до далечини... і іншого світу. Ні. То нещасне почуття не дає йому і в мирних хвилях спокою. Не дає оставатися довго на однім місці...» [3, с. 204].

Вся система уявлень побудована на основних змістових подвійних протиставленнях. В основі повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала» лежить принцип поділу світу на «свій» і «чужий». Ця опозиція створює систему підпорядкованих їй бінарних опозицій. Будь-яка спроба порушення табуованої межі призводить до руйнації життя, що у повісті виявляється у родовому проклятті. У кожній конкретній ситуації один із членів опозиції виявляється носієм позитивного начала, інший – негативного: православні – іновірці, гуцул – циган, гість – господар, гріх – покарання, дім – ліс, верх – низ, доля – недоля.

Література:

1. Іванов П. Народные рассказы о Доле / П. В. Иванов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1992. – С. 342-374.
2. Івановська О. Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктивності: Монографія / О. Івановська. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – 228 с.
3. Кобилянська О. Людина: повісті, оповідання / Кобилянська Ольга. – К.: Веселка, 2000. – 350 с.
4. Лисюк Н. Міфологічний хронотоп / Н. А. Лисюк. – К.: Укр. фітосоціол. центр, 2006. – 200 с.
5. Поліщук Н. Опозиція «свій»/«чужий»: конструювання архаїчної моделі світу у міфопоетичному тексті О. Кобилянської / Н. Поліщук // Вісник Черкаського університету. – Вип. 16. (Філологія). – С. 56–58.
6. Славянские древности: Этнолингвистический словарь / Под общей ред. Н. И. Толстого – Москва, 1995. – Т. 1. – 575 с.

УДК 811.112.2:81'366

А. А. Завгородня,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ДІЕСЛІВНЕ СЛОВОСКЛАДАННЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розкриваються особливості словоскладання дієслів в німецькій мові, розглядаються словоскладання окремо як вид словотвору, а також власне дієслівне словоскладання, а саме: структурні та семантичні характеристики та особливості їхнього функціонування в мові. Словоскладання посідає перше місце за кількістю новотворів, тобто є найпродуктивнішим способом словотвору.